

Ks. Krzysztof TYBUROWSKI
(Kraków, UPJPII)

SENECTUS / SENEX / SENIOR **W PISMACH ŚW. GRZEGORZA WIELKIEGO**

Problematyka starości – *senectus* pojawia się obficie w pismach starochrześcijańskich. Zauważyć ją można przede wszystkim w dziełach biograficznych. Widać to zarówno w życiorysach świętych, często pisanych bardzo prostym językiem, jak i w utworach mających formę bardziej wypracowaną¹. W zdecydowanej większości przypadków celem, który przyświecał piśmiennictwu hagiograficznemu czy biograficznemu starożytnych autorów chrześcijańskich, była cześć oddawana świętemu, czy świątobliwemu człowiekowi, którego nierzadko autor był uczniem bądź admiratorem, jak również pouczenie chrześcijańskiego czytelnika, a w dalszej perspektywie, jego wychowanie i uświęcenie. Dlatego też autorzy tychże pism w sposobie pisania posługiwali się często pewnymi przyjętymi we współczesnych sobie czasach metodami, by w optymalny sposób osiągnąć zamierzony cel.

Wiadomo, że w procesie wychowywania i pouczenia bardzo ważną rolę odgrywa przykład, do którego wychowywany człowiek mógłby się odnosić i z którym mógłby się w swoim zachowaniu niejako identyfikować. Dlatego też termin *exemplum* (gr. παραδείγμα) oznaczał swego rodzaju bazę, na której opierały się ówczesne metody wychowawcze. Starożytna literatura zarówno pogańska, jak i chrześcijańska obfituje w dobre przykłady osób, które mogłyby być naśladowane przez czytelnika². Idea podania przykładu jako pewnej matrycy do postępowania, była bazą w pogańskich systemach wychowawczych zarówno Grecji jak i Rzymu. Mnóstwo takich przykładów brano zarówno z mitologii, gdzie dominowała w nich osoba Heraklesa, jak i z historii, gdzie wpatrywano się w szlachetność Sokratesa, czy w męstwo różnych bohaterów z przeszłości greckiej czy rzymskiej³.

Podobnie chrześcijanie, a może nawet przede wszystkim oni, upatrywali w ukazywaniu osób świętych, czy świątobliwych szanse na właściwe wzory

¹ Por. V. Neri, *Il tema della senectus nella storiografia pagana e cristiana della tarda antichità (da Costantino a Gregorio Magno)*, w: *Senectus. La vecchiaia nel mondo classico*, ed. U. Mattioli, t. 3: *Ebraismo e cristianesimo*, Roma 2007, 672.

² Por. K. Tyburowski, *Bóg i diabeł i ich „formae” i „exempla” dla człowieka według Ambrozjastra*, SSan 11 (2004) z. 3, 135.

³ Por. A. Lumpe, *Exemplum*, RCh VI, Stuttgart 1966, 1229-1257.

edukacyjne. Wśród tych wzorców świętości jako model mądrze przeżytego życia w ascezie i medytacji, jawi się często w osobie starca (*senex* czy *senior*), okres zaś życia, określane jako *senectus*, staje się formą pod każdy właściwie przeżyty chrześcijański żywot.

Problematyka tak rozumianej starości występuje też często w dziełach papieża św. Grzegorza Wielkiego (590-604), zwłaszcza w jego *Dialogach*. Obecność w nich terminów *senectus* / *senex* / *senior* jest jednak marginalna, aczkolwiek sama starość jako ucieleśnienie mądrości przenika wprost niejako wspomniane dzieło. Charakterystyczne jest to, że sam termin *senectus* występuje raczej w jego dziełach egzegetycznych i listach, podczas gdy jego derywaty *senex* i rzadziej *senior* spotkać można przede wszystkim w *Dialogach*. Dzieło to już w samym tytule *Dialogi de vita et miraculis Patrum Italicorum* sugeruje istotną pozycję starości w mądrości dochodzenia do świętości i w jej praktykowaniu; słowo *pater* bowiem pośrednio implikuje starość⁴.

1. *Senectus*. Czymże więc jest sama *senectus* w myśli papieża Grzegorza? Na czym polega jej istota? Często termin ten występuje w sensie właściwym, oznaczając biologiczny okres życia ludzkiego. Papież jednak nie opisuje jego biologicznej natury, ale raczej koncentruje się na zachowaniu moralnym, czy powinnościach z niego wynikających, stawiając kilkakrotnie starość jako jeden z pięciu periodów życia ludzkiego, następujący po *iuventus*, jak o tym pisze np. w *Moraliach do Księgi Hioba*:

„Infantia ad pueritiam, pueritia ad adolescentiam, adolescentia ad iuventutem, iuventus ad senectutem, senectus transit ad mortem”⁵.

Poszczególne okresy życia rządzą się odpowiednimi prawami. I znowu Grzegorz nie ma tu na myśli praw biologicznych, a więc nie tych, które zachodzą samoistnie bez udziału woli człowieka. Chodzi mu o prawa powiązane z intelektem i moralnością, a co za tym idzie, stojące u fundamentu ludzkiej odpowiedzialności. Grzegorz ma na myśli takie ludzkie postępowanie właściwe odpowiedniemu okresowi rozwoju człowieka, które może być wartościowane moralnie.

W niemowlęctwie (*infantia*) więc, chociaż człowiek „innocenter vivit, nescit tamen fari innocentiam quam habet”; jest to zatem okres jakby uśpionej odpowiedzialności. W dzieciństwie (*pueritia*) „valet iam dicere quod vult”. Okres młodości, bądź dojrzewania (*adulescentia*) „prima est aetas in operatione”. Młodość (*iuventus*) „apta est fortitudini”. Natomiast starość (*senectus*) „per tempus congrua est maturitati”⁶.

⁴ Por. P. Siniscalco, *Gregorio I*, w: *Patrologia*, t. 4: *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda. I Padri latini*, red. A. Di Berardino, Roma 1996, 166-167.

⁵ *Moralia* XI 50, 68, PL 75, 984BC lub CCL 143A, 625, por. tłum. S. Naskręt, ŻM 44, 60.

⁶ Tamże XI 46, 62, PL 75, 981B lub CCL 143A, 621: „Sed sciendum est quia sicut in corpore, ita sunt etiam incrementa aetatis in mente. Prima quippe hominis aetas infantia est, cum etsi in-

W swej trzynastej *Homilii* (do Łk 12, 35-40), w której rozważana jest gotowość chrześcijanina na powrót Chrystusa o każdej straży nocnej, pomija Grzegorz właśnie okres niemowlęstwa jako stanu nie związanego z używaniem umysłu, a więc i z odpowiedzialnością moralną, ale poszczególnym strażom przypisuje po kolei następne poszczególne okresy życia. I tak pierwszej straży przyporządkowuje *pueritiam*, drugiej *adolescentiam vel iuventutem*, trzeciej wreszcie *senectutem*⁷.

Podobnie czyni w dziewiętnastej *Homilii* (do Mt 20, 1-16), gdzie tym razem dzieli pory i godziny dnia na poszczególne okresy życia ludzkiego:

„Mane quippe intellectus nostri pueritia est. Hora autem tertia adolescentia intelligi potest, quia quasi iam sol in altum proficit, dum calor aetatis crescit. Sexta vero iuventus est, quia vero in centro sol figitur, dum in ea plenitudo roboris solidatur. Nona autem senectus intelligitur, in qua sol velut ab alto axe descendit, quia ea aetas a calore iuventutis deficit”⁸.

Ciekawe jest to, że dzieląc życie na poszczególne okresy, przyznaje najwięcej czasu właśnie starości. Następuje ona bezpośrednio po *iuventus*. Nie znajdziemy więc u Grzegorza czegoś takiego, co moglibyśmy nazwać wiekiem średnim. Co więcej, sama *senectus* znajduje nawet w wyjątkowych sytuacjach swoje przedłużenie, które przypisuje Grzegorz godzinie jedenastej: „undecima vero hora ea est aetas quae decrepita vel veterana dicitur”⁹.

Senectus wezwana jest przez papieża Grzegorza do wyjątkowej postawy w stosunku do wcześniejszych okresów życia. Związane są z nią wyjątkowe zobowiązania moralne, jako że właściwą postawą w starości jest dojrzałość: „senectus etiam per tempus iam congrua est maturitati”¹⁰. Z tego więc wynika, że starość rozumiana w moralnym aspekcie niekoniecznie musi być związana z wiekiem, aczkolwiek wiek właśnie nakazuje jej odpowiednią postawę moralną. To bowiem, co można wybaczyć młodemu, dla starego jest niewybaczalne. Gani więc Grzegorz biskupa Cagliari Januariusza, przypominając

nocenter vivit, nescit tamen fari innocentiam quam habet. Ac deinde pueritia sequitur, in qua iam valet dicere quod vult; cui succedit adolescentia, quae videlicet prima est aetas in operatione; quam iuventus sequitur, scilicet apta fortitudini; ac postmodum senectus, etiam per tempus iam congrua maturitati”, por. tłum. ŻM 44, 55.

⁷ Por. *In Evangelia hom.* 13, 5, PL 76, 1125BC lub CCL 141, 92: „Prima quippe vigilia primaeum tempus est, id est pueritia. Secunda, adolescentia vel iuventus, quae auctoritate sacri eloquii unum sunt, dicente Salomone: «Laetare juvenis in adolescentia tua» (Eccle. 11, 9). Tertia autem, senectus accipitur. Qui ergo vigilare in prima vigilia noluit custodiat vel secundam, ut qui converti a pravitatibus suis in pueritia neglexit ad vias vitae saltem in tempore iuventutis evigilet. Et qui evigilare in secunda vigilia noluit tertiae vigiliae remedia non amittat, ut qui in iuventute ad vias vitae non evigilat saltem in senectute respiscat”, por. tłum. W. Szoldrski, PSP 3, 82.

⁸ Tamże 19, 2, PL 76, 1155B lub CCL 141, 144-145, por. tłum. PSP 3, 120.

⁹ Tamże, CCL 141, 145, por. tłum. PSP 3, 120: „godzina jedenasta to zgrzybiałość, zwana weterańską”.

¹⁰ *Moralia* XI 46, 62, PL 75, 981B lub CCL 143, 621, por. tłum. ŻM 44, 55: „starość, która z uwagi na osiągnięty wiek, zobowiązuje do dojrzałości”.

mu jego starość, że ośmielił się w niedzielę przed Mszą św. zaorać sąsiadowi zboże, a po niej na dodatek zburzyć jeszcze słupy graniczne między swoim a jego polem. Ze względu właśnie na jego starość, a przede wszystkim na jego znaną wszystkim naiwność (*simplicitas*), na razie mu wybacza, mimo iż na dwóch jego młodszych doradców, zachęcających do tego nagannego czynu, rzuca dwumiesięczną ekskomunikę:

„ab eorum consiliis cautus existe; te quoque sollicite custodi, ne si eis in malo discipulus fueris, quibus in bono magister esse debuisti, nec simplicitati tuae ulterius, nec senectuti parcamus”¹¹.

Starość powinna się więc cechować dojrzałością, której obecność świadczy właśnie o posiadaniu prawdziwej starości. To co się liczy, to w ostatecznym rozrachunku nie „senectus corporis”, ale raczej „senectus mentis” oraz „senectus cordis”. W *Moraliach do Księgi Hioba* Grzegorz pisał:

„In quibus quid aliud quam senectus cordis requiritur, cum tales jubentur eligi qui senes esse sciuntur? Si enim senectus in eis corporis quaereretur, a tantis sciri poterant a quantis videri. Dum vero dicitur: quo tu nosti quo senes populi sunt, profecto liquet quia senectus mentis, non corporis eligenda nuntiantur”¹².

Ostatecznie więc owa „senectus mentis / cordis” jest starością prawdziwą, bowiem „senectus vera est maturitas sapientiae”¹³ i niekoniecznie liczy się ją latami, bowiem „aetas senectutis vita immaculata”¹⁴.

2. *Senex/senior*. Terminy *senex/senior* domagają się osobnego spojrzenia, jako że w pewnym kontekście pojawiają się jako synonimy, w innym natomiast nie. Otóż Grzegorz stosuje zamiennie terminy *senior/senex*, gdy powołuje się przede wszystkim w *Dialogach* na osoby znane bądź zazwyczaj nieznanne z imienia, które były źródłem informacji spisanych w tym dziele. Z kontekstu wynika, że chodzi tu o ludzi w podeszłym wieku, których właśnie starość potwierdza prawdziwość przekazanej papieżowi informacji. Opowieści „starców” (*senes*) czy „starszych” (*seniores*) były więc dla Grzegorza źródłem wiedzy na temat świętobliwych mężów, których różne, cudowne nieraz wydarzenia opisał w swoich *Dialogach*. Właściwie już w prologu *Dialogów* Grzegorz oświadcza, że „seniorum valde venerabilium didici relatione quod narro”¹⁵, natomiast samo słuchanie opowieści z ust *senes* sprawia mu wielką przyjemność: „mihi senum conlocutio esse semper amabilis solet”¹⁶. Świadectwa starców zarówno duchownych, jak i świeckich pojawiają się zasadniczo jako źródła anoni-

¹¹ *Epistula IX 1*, PL 77, 939C-940A lub CCL 140A, 563, por. tłum. J. Czuj III 55.

¹² *Moralia XIX 17*, PL 76, 114BC lub CCL 143A, 977-978.

¹³ *Expositio in I Regum II 4*, 16, 94, PL 79, 117B lub CCL 144, 169.

¹⁴ *Moralia XIX 17*, 26, PL 76, 114C lub CCL 142A, 977.

¹⁵ *Dialogi I prol. 10*, PL 77, 153B lub SCh 260, 18, por. tłum. E. Czerny, ŻM 23, 82.

¹⁶ Tamże I 10, 11, PL 77, 205B lub SCh 260, 102, por. tłum. ŻM 23, 122.

mowe z jednym wyjątkiem, kiedy cytowany jest z imienia niejaki „*honestus senex Deusdedit*”, który opowiada zdarzenia z epoki gockiej¹⁷. Owi *senes* są jednak przez Grzegorza przytaczani jako konkretnie żyjące osoby, choć bez podania ich imion. I tak jakiś *senex clericus* opowiada Grzegorzowi pewne sytuacje z życia biskupa Bonifacego z Ferentis¹⁸, *senex pauper* natomiast pochodzący z Todi w ciągu dwóch dni relacjonuje o cudach, jakich dokonał biskup Fortunat z Todi¹⁹, z kolei inny jakiś *senior episcopus* opowiada Grzegorzowi w Konstantynopolu, że był świadkiem, jak biskupi afrykańscy, którzy stali się ofiarami prześladowania wandalskiego, mówili, mimo iż mieli przez prześladowców obcięte języki²⁰, czy w końcu pewien *clericus senex* relacjonuje o cudzie dokonany przez biskupa Fulgencjusza z Otricoli²¹. Ich starość jest w tych przypadkach potwierdzeniem wiarygodności świadectw. W jakim natomiast kontekście terminy te są rozumiane odrębnie?

3. *Senex*. Termin *senex* pojawia się wielokrotnie w odniesieniu do starotestamentalnych patriarchów, podkreślając już to ich wiek, już to ich godność. I tak właśnie „Abraham *senex iam erat et pene moriturus acceperat haerem*”²², zaś „Samuel *senex etenim fuit et grandaevus diuturnitate temporum*”²³, jak również Heli „erat *senex valde*”²⁴, przy czym w odniesieniu do tego ostatniego, Grzegorz ów przysłówek *valde* interpretuje w kontekście przestarzałości i zapowiedzi przeminięcia starego i słabego prawa, reprezentowanego w osobie kapłana Helego, którego nie słuchali nawet jego własni synowie, będący przecież kapłanami świątyni²⁵. W kontekście także przemijalności

¹⁷ Por. tamże IV 32, 1, PL 77, 369B lub SCh 260, 106, por. tłum. ŻM 23, 322.

¹⁸ Por. tamże I 9, 15, PL 77, 196C lub SCh 260, 88, por. tłum. ŻM 23, 115.

¹⁹ Por. tamże I 10, 11, PL 77, 205B lub SCh 260, 102: „Cui inquam: Quaeso te, Pater, num Fortunatum episcopum nostri? Qui ait: Novi, et bene novi”, por. tłum. ŻM 23, 122.

²⁰ Por. tamże III 32, 3, PL 77, 293D lub SCh 260, 392: „Hi itaque, eo tempore profugi, ad Constantantinopolitanam urbem venerunt. Eo quoque tempore quo pro explendis responsis Ecclesiae ad principem ipse transmissus sum, senioem quemdam episcopum reperi qui se adhuc eorum ora sine linguis loquentia vidisse testabatur, ita ut apertis oribus clamarent: «Ecce videte, quia linguis non habemus et loquimur». Videbatur enim a respicientibus, ut ferebat, quia abscissis radicitus linguis, quasi quoddam barathrum patebat in gutture, et tamen ore vacuo plena ad integrum verba formabantur”, por. tłum. ŻM 23, 260.

²¹ Por. tamże III 12, 1-2, PL 77, 240BC lub SCh 260, 296: „Hoc vero quod de divisa pluvia factum narravi miraculum, etiam in alterius episcopi veneratione monstratum est. Nam quidam clericus *senex*, qui adhuc superest, eidem rei praesto se fuisse testatur, dicens: Fulgentius episcopus qui Utriculensi Ecclesiae praeerat, regem crudelissimum Totilam infensum omnimodo habebat. Cumque ad easdem partes cum exercitu propinquasset, curae fuit episcopo per clericos suos xenia ei transmittere, ejusque furoris insaniam, si posset, muneribus mitigare”, por. tłum. ŻM 23, 215.

²² *Moralia* XXVII 10, 17, PL 76, 408A lub CCL 143B, 1342.

²³ *Expositio in I Regum* III 2, 25, PL 79, 171B lub CCL 144, 235.

²⁴ Tamże II 2, 44, PL 79, 95D lub CCL 144, 128.

²⁵ Por. tamże II 2, 43, PL 96D-97A lub CCL 144, 144-145: „In persona Heli non solum vetus

i czasowości starego prawa częściowo zniesionego, częściowo wypełnionego przez przyjście Odkupiciela, Grzegorz słowo *senex* przyporządkowuje właśnie kapłanom Starego Testamentu, których posługa straciła już swoją moc. W ten zaś sposób komentuje werset „non est senex in domo tua” (z 1Krl):

„Senes quippe intelligendi sunt sacerdotes [...], ut in domo tua senex non sit, quia sic veteris sacerdotii ritus evanuit, ut omnino nemo remanserit, qui veteri more immolare iam possit”²⁶.

Podobnie terminu tego używa w odniesieniu do kapłanów Nowego Testamentu, gdy mówi o biskupach w kontekście święceń: „a senibus tamen iuvenes ordinantur”²⁷.

Termin *senex* jest także używany przez Grzegorza w sytuacjach, kiedy chce podkreślić czyjąś godność, mądrość lub świętość, albo kogoś napomnieć powołując się na dostojęństwo starości. I tak o niejakim Eleuteriuszu mówi „vir sanctissimus Eleutherius senex”²⁸, lub „vir vitae venerbilis Eleutherius senex”²⁹. Zwracając się do subdiakona Antemiusza pisze, aby obniżył niejakiemu Adeodatowi, opłatę za dzierzawiony grunt, „quia et aetatis senium et pauperies ejus indicat ut onus quod petit ei debeat relaxari”³⁰. W *Dialogach* pojawia się kilkakrotnie *senex* jako anonimowa zjawa senna, która wykonuje jakąś czynność mającą na celu uzdrowienie, a jednocześnie napomina bądź pociesza młodego mnicha, znajdującego się w trudnej sytuacji³¹. Ponadto kil-

sacerdotium, sed etiam antiquorum patrum doctrinae figurantur, quia ex hoc quod spiritali dignitate praefuit, hoc suscepit officii, ut salutari praedicatione instrueret pro quibus placabiles hostias Domino offerret. Quid est ergo quod Heli senex asseritur, nisi quia in reproborum Judaeorum cordibus vis infirmatur coelestium mandatorum? Juvenis quidem fuit Heli quandiu sacra Scriptura in electis Synagogae vim magnae auctoritatis obtinuit, quia videlicet promissiones venturi Redemptoris acceperat, et eum cum magno desiderio exspectabat. Tunc ergo Heli senuit, quando Judaea devotionem observandae promissionis amisit, ut desideratum a patribus suis Redemptorem coram se miraculis se probantem cerneret, et omnino caeca in tanta ejus luce de veritatis praesentia dubitaret. Valde etiam fuisse senex dicitur, ut profecto omnis vis fidei in Synagoga emarcuisse doceatur. Vere autem dicimus quia si valde senex erat Heli, omnino debilis vivebat. Quid enim tunc erat seni Scripturae vivere, nisi debilem valde aspirationem fidei Synagogae ministrare?”

²⁶ Tamże II 2, 32(61), PL 79, 105C lub CCL 144, 155.

²⁷ Tamże IV 4, 1(41), PL 79, 234C lub CCL 144, 316.

²⁸ *Dialogi* III 21, PL 77, 272B lub SCh 260, 352, por. tłum. ŻM 23, 240.

²⁹ Tamże IV 35(36), 1, PL 77, 376C lub SCh 265, 116, por. tłum. ŻM 23, 327.

³⁰ Por. *Epistula* XII 9, PL 77, 1224D lub *Epistula* IX 191, CCL 140A, 746, por. tłum. J. Czuj III, 219.

³¹ Por. *Dialogi* IV 49, 6, PL 77, 408C lub SCh 265, 170-172: „In eodem quoque monasterio alius quidam Joannes dictus est, magnae indolis adolescens, [qui aetatem suam intellectu et humilitate, dulcedine et gravitate transibat. Huic aegrotanti atque ad extremum deducto, per nocturnam visionem quidam senex apparuit, et hunc virga tetigit, eique dixit: «Surge, ex hac enim molestia modo minime morieris, sed paratus esto, quia longum tempus hic facturus non eris». Qui dum jam esset a medicis desperatus, repente sanatus est, atque convaluit”, por. tłum. ŻM 23, 353; zob. także *Epistula* XI 44, PL 77 1154C-1155B lub *Epistula* XX 26, 900, CCL 140A: „Alio quoque tempore dum in die natalitio ejusdem apostoli jam meridianis horis fratres quiescerent, subito quidam frater apertis oculis caecatus coepit tremere, voces ingentes emittere, quibus vocibus testabatur ferre se

kakrotnie stosuje ten termin, kiedy chce upomnieć jakiegoś adresata starszego wiekiem i powołuje się na niegodność czynu w kontekście nie licującego z tym czynem wieku. I tak wspomnianego Januariusza z Cagliari napomina „resipisce senex” („opamiętaj się, starcze”)³². Kilkakrotnie słowo to pojawia się także w sytuacji podkreślenia wagi tradycji i występuje w złożeniu „doctrina senum”³³, natomiast w *Regule Pasterskiej* oraz w *Moraliach* podejmuje problematykę wychowawczą i przypomina o różnym sposobie napominania człowieka w zależności od wieku, w którym aktualnie się znajduje: „aliter admonendi sunt iuvenes aliter senes”³⁴.

4. Senior. Termin *senior* najczęściej występuje w znaczeniu właściwym, to znaczy określającym po prostu starszego człowieka, zarówno jeśli chodzi o wiek, jak i o szacunek, który siłą rzeczy naturalnie mu się należy, jak również jeśli chodzi o stopień odpowiedzialności. Jeśli chodzi o pierwszy przypadek, to Grzegorz tak określa trzech spośród czterech przyjaciół Hioba, którzy przy-

non posse quod patiebatur. Concurrerunt fratres, viderunt caecum apertis oculis trementem, et clamantem, et a praesentibus alienum, nihilque quod foris agi poterat sentientem. Eumque in manibus levaverunt, atque ante altare sancti Andreae apostoli projecerunt, ipsique pro eo in orationem prostrati sunt. Qui statim ad se reversus, quid passus fuerat confessus est, quia senex quidam ei apparuit, et canem nigrum ad eum dilaniandum dimisit, dicens: Quare fugere voluisti de monasterio isto? Cumque evadere de canis morsibus nullo modo potuissem, venerunt quidam monachi, et eumdem senem pro me rogaverunt. Qui statim iussit canem abscedere et ipse ad me reversus sum. Qui etiam saepe confessus est postea, dicens: Quia eo die quo ista pertuli, consilium habueram de eodem monasterio fugere”, por. tłum. J. Czuj IV, 67.

³² Por. *Epistula* IX 1, PL 77, 939BC lub CCL 140A, 562-563: „Quod factum quae poena debeat insequi omnes qui audiunt sciunt. Dubii autem de tanta hac perversitate fueramus; sed filius noster Cyriacus abbas a nobis requisitus, dum esset Caralis, ita se cognovisse perhibuit. Et quia adhuc canis tuis parcimus, hortamur, aliquando resipisce, senex, atque a tanta te levitate morum, et operum perversitate compescas”, por. tłum. J. Czuj III 54-55.

³³ Por. *Moralia* III 11, 15, PL 75, 964C-965A lub CCL 143B, 599-600: „Hinc etiam Joannes ait: Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur. Bene ergo dicitur: «Commutans labium veracium, et doctrinam senum auferens» (I Joan. 4, 5), quia hi qui prius coelestia praedicando veraces erant, dum temporalia diligentes, ad terrena corruunt, labium veracium commutatur, et senum doctrina tollitur, quia diligentes temporalia priorum suorum praecepta minime sequuntur, ut locum regiminis quasi ad fructum voluptatis teneant, non ad usum laboris. Judaei Christum quem venturum dixerant, negarunt praesentem. Quod tamen apertius de Judaeis valet intelligi, qui ante incarnationem Domini veraces fuerunt, quia hunc venturum esse crediderunt, atque nuntiaverunt; sed postquam in carne apparuit, hunc esse negaverunt. Labium itaque veracium mutatum est, quia quem venturum dixerant negaverunt praesentem. Et doctrina senum ablata est, quia nequaquam ea credendo secuti sunt quae patres suos praedixisse meminerunt. Unde etiam Elia veniente promittitur quod reducat corda filiorum ad patres eorum (Malac. IV, 6), ut doctrina senum quae nunc a Judaeorum corde ablata est tunc miserante Domino redeat, quando hoc intelligere de Domino coeperint filii quod praedicaverunt patres. Sin vero senes eosdem quoque Judaeos accipimus, qui, suadente perfidia, Veritatis verbo contraire conati sunt, doctrina senum ablata est postquam hanc Ecclesia ex gentibus videlicet juvencula accepit, quae per Psalmistam dicit: «Super seniores intellexi» (Ps. 118, 100)”, por. tłum. ŻM 44, 28-29.

³⁴ *Regula pastoralis* I 1, PL 77, 52A lub Sch 381, 116, por. tłum. E. Szwarcenberg-Czerny, ŻM 30, 43.

szli go pocieszać w jego nieszczęściu³⁵. W drugim natomiast, gdy cytuje św. Pawła: „Praedicator omnipotentis Domini, Paulus apostolus dicit: seniore non increpaveris”³⁶. W trzecim zaś przypadku tak określa jedną z zasad codziennego życia monastycznego, w kontekście jego relacji ze światem zewnętrznym: młodszy jest bardziej roztrotny w dziedzinie ekonomicznej, zaś starszy pilnuje młodszego w innych dziedzinach:

„duo exinde fratres transmissi sunt, qui aliquid emere pro monasterii utilitate debuissent, unus junior, qui prudentior videbatur: alter senior, qui custos iunioris esset”³⁷.

Częściej słowo *senior* pojawia się w listach, jako atrybut kogoś szlachetnego, opatrzone jest też niejednokrotnie imieniem, np. „Rustico viro clarissimo seniori”³⁸. Występuje ono także na wskazanie zarządzających jakimś terytorium. Znajdujemy ten przykład w sytuacji Neapolitańczyków, do których należą dwie wyspy Ikla i Ischia:

„Pervenit ad nos quod quidam pravae voluntatis studio contra seniores et cives neapolitanae civitatis de insulis iuris eorum glorioso filio nostro Leontio nitantur subripere, ut eos iniuste damnis possint affligere”³⁹.

Seniores są także ci, z których opinią należy liczyć się w przypadku ustanowienia kogoś urzędnikiem kancelaryjnym:

„Tabularium autem una cum consensu seniorum et cleri memineris ordinandum”⁴⁰.

Wydaje się, że w przypadku hierarchii kościelnej tutaj chodzi o biskupów, jako że w innym miejscu Grzegorz odnosi się do ekwiwalentu greckiego tego terminu pisząc:

„Graeci valde seniores, non γέροντας sed πρεσβύτερους appellant”⁴¹.

³⁵ Por. *Moralia* IV 10, PL 75, 522B lub SCh 32b, 154: „Quia autem nonnunquam plus conturbant verba quam vulnera, amicorum, ut dictum est, se linguis armavit. Qui quidem quia seniores erant, de eorum verbis minus fortasse doleri poterat. Heli junior subrogatur, ut sanctum pectus tanto acriori vulnere percuteret, quanto contra illud ictus brachii vilioris excitaret. Ecce ad feriendum invictissimum robur inimicus saeviens, quot tentationum jacula invenit; ecce quot obsidionum machinamenta circumposuit; ecce quot percussionum tela transmisit: sed in his omnibus mansit mens imperterrita, stetit civitas inconcussa”, por. tłum. T. Fabiszak, *ŻM* 39, 84.

³⁶ Por. *Epistula* IX 1, PL 77, 939A lub CCL 140A, 562: „Sed haec ejus regula in ea re servanda est, cum culpa senioris, exemplo suo non trahit ad interitum corda juniorum. Ubi autem senior juvenibus exemplum ad interitum praebet, ibi districta increpatione feriendus est. Nam scriptum est: «Laqueus juvenum omnes vos» (Isai. XLII, 22)”, por. tłum. J. Czuj III 54.

³⁷ *Epistula* XI 44, PL 77, 1154B lub *Epistula* XI 26, CCL 140A, 899. por. tłum. J. Czuj IV, 68-69.

³⁸ *Epistula* X 25, PL 77, 1083C lub *Epistula* IX, 77, CCL 140A, 632, por. tłum. J. Czuj III, 118.

³⁹ *Epistula* IX, 46, CCL 140A, 605. por. tłum. J. Czuj III, 93.

⁴⁰ *Epistula* XIII 46, PL 77, 1293B. por. tłum. J. Czuj IV, 214.

⁴¹ *In Evangelia hom.* 19, 2, PL 76 1155B lub CCL 141, 145, por. tłum. PSP 3, 120-121: „Grecy starych nie nazywali „gerontas, lecz „presbyterous”.

Termin ten znaleźć można także na określenie bezimiennych osób występujących na kartach Biblii, tworzących sanhedryn żydowski, tak więc wspomina Grzegorz o *sacerdotes*, *scribae* i *seniores populi*⁴². W końcu znajdujemy ich na określenie tych, którzy przekazali nam naukę katolicką⁴³. W Antyfonarzu na święto Oczyszczenia Maryi słowo *senior* odniesione zostało do Matki Jezusa⁴⁴.

Grzegorz Wielki w swoich dziełach poświęca stosunkowo sporo miejsca wychowaniu człowieka. Z całą pewnością przyczyną tego są bardzo trudne czasy po upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego w sytuacji, kiedy w nieprawdopodobnym chaosie rodzi się Europa średniowieczna. Grzegorz pragnie nauczyć swojego słuchacza, czytelnika, czy adresata listów mądrości. Mądrość natomiast wyrażana jest według niego szczególnie poprzez przykład ludzi mądrych, ci z kolei nabywają ją z wiekiem i ze związanym z nim doświadczeniem. Dlatego też *senectus* i reprezentujący ją *senes* i *seniores* jest szczególnym tematem, który służy temu papieżowi w osiągnięciu swojego szlachetnego celu.

*SENECTUS / SENEX / SENIOR IN THE WORKS
OF GREGORY THE GREAT*

(Summary)

The issue of the old age – *senectus* arise in abundance in the writings of many ancient authors. First of all we can see it in the biographic works written both in biographies of Saints and in other works. In most cases the purpose of these works was the admiration of an exceptional person, whose the author sometimes was a disciple, and the education and sanctification of the Christian reader as well. Therefore the authors of ancient biographies used some known in antiquity forms for reaching their purpose. One of them was the figure of old man (*senex*, *senior*), who was a synonym of wisdom and holiness.

Gregory the Great writes relatively much, although not directly, about the education of man. Certainly the cause of such his attitude was the disastrous situation of Europe after the fall of the Roman Empire. Gregory wants to teach his reader the wisdom. The wisdom

⁴² Por. *Moralia* II 33, 54, PL 75, 582A lub CCL 143, 93: „Eius domus eversa, est synagoga, quatuor angulis, hoc est quatuor ordinibus concussis diruta. Unde et oppressi liberi. Sed haec domus, in qua convivabantur filii, in quatuor angulis stabat. Tres enim regentium ordines in synagoga cognovimus, sacerdotum scilicet, scribarum atque seniorum populi”, por. tłum. ŻM 39, 192.

⁴³ *In Evangelia hom.* 23, 2, PL 76, 1183B lub CCL 141, 195: „Opinata res est valde, et seniorum nostrorum nobis relatione tradita”, por. tłum. PSP 3, 158.

⁴⁴ Por. *Liber Antiphonarius* (Purificatio S. Mariae), PL 78, 653C: „Laetare et tu: πρεσβύτα δίκαιε, senior iuste”.

(which is a synonym of old age (*senectus*) is seen first of all in the lives of the old men (*senes, seniores*).

This article is a presentation and analyse of above-mentioned problem on the basis of three latin terms: *senectus, senex, senior* used by Gregory the Great.